

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KURT, E, GÜLBAHÇE, A. (2019). Van Depremi Yaşayan Öğrencilerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeylerinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (3) , 957-972.

Van Depremi Yaşayan Öğrencilerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeylerinin İncelenmesi (*)

Ediz KURT (**)

Arzu GÜLBAHÇE (***)

Öz: Bu araştırmanın amacı Van depremini yaşayan 12.sınıf öğrencilerinin Travma Sonrası Stres Bozukluğu düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemektir. Yapılan bu araştırma, genel tarama modellerinden betimsel tarama ve ilişkisel tarama desenleriyle ile yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini, Van'ın Erciş ilçesinde okulların 12.sınıflarında okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evren içinden seçkisiz (random) yöntemiyle seçilmiş 320 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırmada veriler “Katılımcı Bilgi Formu”, “Travma Sonrası Stres Belirti Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde frekans, t testi ve Mann Whitney U testi kullanılmış olup bu analizler bilgisayarda SPSS 22.00 istatistik paket programı ile yapılmıştır. Araştırmaya katılan Van depremini yaşayan öğrencilerin % 42.6'sının Travmatik Stres Belirti düzeyinin hafif, % 36.7'sinin Travmatik Stres Belirti düzeyinin orta, % 19.4'ünün Travmatik Stres Belirti düzeyinin orta-ağır ve % 1.3'ünün Travmatik Stres Belirti düzeyinin ağır olduğu görülmektedir. Araştırmada öğrencilerin cinsiyetlerine göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde TSSB yaşadıkları saptanmıştır. Ayrıca öğrencilerin depremi hissetme, depremde yakınlarını kaybetme ve enkaz altında kalıp kalmama durumları ile öğrencilerin TSSB düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Depremi şiddeti, depremin kişiler üzerindeki etkisi gibi unsurların depremden sonra yaşanması muhtemel psikolojik sorunların oluşması üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca depremin üzerinden 8 yıl geçmiş olmasına rağmen öğrenciler üzerinde depremin psikolojik etkilerinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van Depremi, Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)

Investigation of Post-Traumatic Stress Disorder Levels of Students Living in Van Earthquake

Abstract: The aim of this study is to investigate whether the level of post-traumatic stress disorder of the 12th grade students living in Van earthquake changes according to some variables. This research was carried out with descriptive scanning and relational screening patterns which are examples of general screening models. The population of the study consists of students studying in the 12th grade of schools in Erciş district of Van. The sample of the study consisted of 320 students selected randomly from the population. In this study,

*) Bu makale, Dr.Öğr.Üyesi Arzu Gülbahçe danışmanlığında, Ediz Kurt tarafından hazırlanan “Van Depremi Yaşayan Öğrencilerin Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri ile Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**) Rehber Öğretmen, Erciş Özel Eğitim Ortaokulu (eposta: edizkurt65@hotmail.com) ORCID ID. orcid.org/0000-0002-7624-7240

***) Dr.Öğr.Üyesi Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, (eposta: arzugulbahce@atauni.edu.tr) ORCID ID. orcid.org/0000-0003-4762-3603

data were collected by using "Participant Information Form", "Posttraumatic Stress Symptom Scale". During the statistical analyzes were used frequency, t test and Mann Whitney U test in data analysis and SPSS 22.00 was used for statistical analysis. In the study, students living in Van earthquake; 42.6% of traumatic stress symptom level is mild, 36.7% of students' Traumatic Stress Symptom level in the middle, 19.4% of the student's Traumatic Stress Symptom level is medium-heavy and 1.3% of the students have severe traumatic stress symptoms that has been found. According to the gender of the students, female students experienced higher level of PTSD than male students. In addition, there was a significant relationship between the students feeling of earthquake, loss of relatives and staying under rubble and student's PTSD levels. Factors such as the severity of the earthquake and the impact of the earthquake on people have been found to affect the occurrence of psychological problems after the earthquake. Also, although 8 years have passed since the earthquake, psychological effects of the earthquake have been observed on the students.

Keywords: Van earthquake, posttraumatic stress disorder (PTSD)

Makale Geliş Tarihi: 14.01.2019

Makale Kabul Tarihi: 25.09.2019

I.Giriş

23 Ekim 2011 günü Türkiye saati ile 13.41'de, merkez üssü Van'a 17 kilometre uzaklıktaki Tabanlı köyü olan ve 25 saniye süren 7.2 büyüklüğündeki deprem ile 9 Kasım 2011 Çarşamba günü merkez üssü Van merkeze 16 kilometre uzaklıktaki Edremit ilçesi olan, 5.7 büyüklüğündeki depremde Van ilinde çok sayıda can ve mal kaybı meydana gelmiştir. Türkiye'de meydana gelen 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi'nden sonra yaşanmış olan en büyük felaketlerdendir. Bu felaketlerde toplamda 644 insanımız hayatını kaybetmiştir. 23 Ekim 2011 tarihinde meydana gelen birinci depremde Van'ın Erciş ilçesi yoğunlukta olmak üzere toplamda 604 kişi hayatını kaybederken 9 Kasım 2011 tarihinde yaşanan ikinci depremde 40 kişi hayatını kaybetmiştir. Erciş ve çevresindeki köylerde 477 kişi, merkez köylerde 66 kişi, Van il merkezinde 61 kişi ve Edremit ilçesinde 40 kişi olmak üzere toplamda 604 kişi hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2011).

Depremın kişiler üzerindeki etkilerine bakıldığında gerek kişilerde meydana getirdiği yıkım gerekse ani ortaya çıkışıyla olağan yaşam çizgisine etkisi bakımından ele alındığında insan yaşamının önemli bir travmatik olayı olarak kabul edilir. Depremın neden olduğu can ve mal kaybı, deprem sonrasında görülen olumsuz yaşantılar depremin etkilerinin çok uzun sürdüğünü göstermektedir. Deprem travmasının yarattığı psikolojik sorun ve sıkıntılar travma anında seyrek olarak kendini gösterse de ilerleyen zamanlarda daha sık ve tekrarlayıcı olarak görülebilir. Bunlar; yoğun bir panik durumu, anksiyete, umutsuzluk ve mutsuzluk duyguları gibi psikolojik tepkiler şeklinde görülebilir. Travmatik olay, normal insan yaşantıları dışında bir olay olduğu için her şekilde insanları sınavan bir yapıya sahiptir ve kişide mutlak suretle bir değişiklik meydana getirir (Güven, 2010; Kardaş, 2013).

Deprem gibi ağır travmatik olayların psikolojik etkileri tüm kişilerde aynı derecede görülmez. Kişilerin travmatik durumlara verdiği tepkiler gerek kişilerin baş etme

mekanizmalarını kullanabilme yetileri doğrultusunda gerekse yaş ve deneyim edinme konusunda birbirinden farklılaşmaktadır. Bu anlamda çocukluk döneminde yaşanan deprem travmalarının kişiler üzerinde daha çok etki bıraktığı söylenebilir. Yıkım esnasında çocuklar da yetişkinler gibi, korku verici çeşitli olaylara maruz kalabilirler. Yıkım esnasında evlerinin yıkıldığını, aile fertlerinin zarar gördüğünü, yaralandığını görebilirler. Ailedeki veya çevredeki kişilerin ölümüne şahit olabilirler. Çevresinde insanların üzüntüleri korkuları kayıplar arkasındaki yakınmaları çocuklar için büyük travma niteliği taşıyabilir (Bal & Jensen, 2007; Sabuncuoğlu, *vd.*, 2003; Sarman, 2012).

Travma sonrasında Akut Stres Bozukluğu (ASB) ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) başta olmak üzere birçok psikiyatrik bozukluk da ortaya çıkabilir. Travma sonrasında en çok gelişen ruhsal bozukluk TSSB olup, bunu sırasıyla ASB, Sürekli Kaygı, Psikosomatik Bozukluklar takip etmektedir (Giaconia, *vd.*, 1995).

Travma sonrası stres bozukluğu, yaşanan zorlu bir yaşantı sonrası ortaya çıkan fizyolojik, psikolojik ve duygusal yönü olan bir bozukluktur. Travma Sonrası Stres Bozukluğu, travmatik olayı yeniden yaşama, geçirilen travmayı hatırlatan olay, yer, kişiler ve etkinliklerden kaçma veya uzak durma; duygusal tepkilerde donukluk ve aşırı istemsiz uyarılma belirtileri ile kendini gösterir (Aker, 2012; Açıköz-Karaoğlu, 2016).

Travmatik yaşantılar hayatın akışı içerisinde beklenmedik olaylar olduğundan bu olaylara verilen tepkilerde olağan olmayan duruma verilen olağan tepkiler olarak görülebilir. Ancak unutulmaması gereken normal olmayan bir duruma verilen tepkilerin normal olarak kabul edildiği gerçeğidir bu bağlamda bu davranışlar üzerine çalışılırken son derece dikkatli olmakta fayda vardır. Kişilerin normal olmayan bu olaya verdikleri tepki hemen hemen birçok kişide benzerlik göstermekle beraber normal davranış sınırları içerisinde kabul edilir. Normal olmayan, bu davranışların travmadan uzun bir süre sonra bile aynı veya daha fazlası olarak kendini göstermesidir.

II. Teorik Çerçeve

A. Travma

Travmatik olaylar bireylerin yaşamında önemli değişiklikler meydana getiren, yaşamsal bütünlüğü bozan olaylardır. Bu olaylar bazen bir doğal afet, savaş, işkence, hastalık, yakınların kaybı, trafik kazası gibi kişilerin baş edemedikleri vücut dengelerini sarsan bu türde olaylar olabilir. Travmaya maruz kalan bireyler bu travma yaşantılarını üç şekilde yaşayabilirler;

- Kişi olaya doğrudan maruz kalan olabilir.
- Kişi olayı yaşayan kişileri tanıyor olabilir veya yardım etmeye çalışabilir.
- Kişinin yakın ilişkiler kurduğu çevredeki diğer kişilerin başına böyle bir olay gelebilir.

Olaya ilişkin kişiler utanma, korkma, dehşete kapılma, çaresizlik içinde olma, suçluluk hissetme gibi tepkiler verildiğinde olaylar travmatik olaylar veya ruhsal travmatik olaylar olarak nitelendirilir (Aker, 2012).

B. Travmatik olaydan etkilenmeyi belirleyen etmenler

Yaşanan travmatik olaydan etkilenme düzeyi bazı etmenlerin varlığına bağlıdır. Bu etmenlerin kişiden kişiye değişiyor olması nedeniyle her kişide travmanın etkileri aynı düzeyde görülmemeyebilir. Özellikle bu etmenlerin varlığı çalışmanın konusunu oluşturan ergenlerin travma sonrası tepkileri üzerinde daha fazla etkilidir. Özetle bu etmenler şu şekilde sıralanabilir; Travmaya yakınlık düzeyi, travmatik yaşantı süresi, travmanın yaşamsal etkileri, stresle başa çıkma gücü, sosyal destek, Ebeveynlerin etkilenmişlik düzeyi (Erden, & Gürdil, 2009; Özen, 2018; Öztan vd., 2001).

C. Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Psikolojik travmalardan sonra görülen en önemli bozukluktur. Ani gelişen doğal olaylar, beklenmedik kazalar, toplum içindeki şiddet olayları gibi insan yaşamına tehlikeye sokan olayların ardından gelişen insanların yoğun endişe ve korku yaşamasına neden olan olayların ardından gelişen uzun süreler alabilen kaygı ve stres belirtilerinin görülmesiyle yaşanan ruhsal bozukluktur (Yıldırım & Tosun, 2012).

Travma sonrası stres bozukluğu tanısı konabilmesi ancak kişilerin belirli olaylara veya durumlara ilişkin normal olmayan davranış tepkileri göstermesine bağlıdır. Yine bu tepkilerin yaşanan travmatik durumdan önemli bir zaman sonra görülüyor olması önemlidir. Travma sonrası stres belirtileri kişilerde önemli problemler meydana getirebilir hayatların olağan akışlarını önemli düzeyde etkileyebilir. Yine kişilerde buna bağlı depresyon hali, zihinsel ve davranışsal problemler meydana gelebilir (Williamson, 2017).

Travma sonrası stres bozukluğu yaşayan kişiler, yaşamış oldukları travmadan uzun süre sonra hala olayla ilgili yoğun rahatsızlık duyup olayın olumsuz yansımalarını yaşamaya devam ederler. Örneğin; Olayla ilgili kâbuslar görebilir hatırlatıcılar nedeniyle olayı tekrar tekrar yaşıyor gibi olabilirler. Söz konusu hatırlatıcılardan kaçınma davranışı gösterebilirler yine yaşadıkları olayla ilgili içe kapanma durumu ve konuşmaya direnç gösterebilirler. Travma sonrası stres bozukluğu yaşayan kişiler birçok olumsuz duygu ve düşünceye sahip olabilirler (Qi, 2016).

D. Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Epidemiyolojisi

Travma sonrası stres bozukluğu ilgili epidemiyolojik veriler kesin değildir. Toplumdan topluma stres kaynaklarının değişmesi ve bununla beraber kullanılan tanı ölçütlerinin de değişmesi epidemiyolojik teknikler prevalansın farklı oranlarının ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu konudaki çalışmalara bakıldığında çeşitli çalışmalarda yaşam boyu prevalansın en düşük %1 ile en yüksek %14 oranları arasında değişken değerler alabildiği, ayrıca normal gruplara göre daha fazla risk altındaki kişilerde bu oranın %58'e kadar çıkabildiği belirtilmektedir. Travma sonrası stres bozukluğu da stres faktörlerinin sıklığı ve çeşitliliği açısından yaygındır. Travma yaşantılarının yer, zaman

gibi nedenlerle sıklığında meydana gelen değişimler TSSB yaşanması sıklığında da değişimler yaşanmasına neden olmaktadır. Stres kaynaklarına daha çok genç erişkin yaşlarda maruz kalındığından TSSB daha çok genç erişkin grubuna ait bir bozukluk olarak tanımlanabilir. Birçok çalışmada travma sonrası stres bozukluğu prevalansının, travmayla birebir yaşama, travmanın etki düzeyi ve süresi ile artış gösterdiği belirtilmiştir (Güven, 2010).

E. Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Etiyolojisi

Travma Sonrası Stres Bozukluğunun ortaya çıkmasında belirgin bir travmanın varlığından söz edilse de ortaya çıkması sadece bu olaya bağlı değil başka değişkenlere de bağlıdır. Aynı travmaya maruz kalan bireylerin bazılarında yaşanan olay travma yaratmazken kimilerinde önemli bir travmatik yaşantıya dönüşme akabinde TSSB oluşumuna kadar götürebilecek düzeyde etkileyebilmektedir. Bu da kişinin yaşanan olaya ilişkin öznel bir anlam yüklemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu alanda çalışmalar iki önemli görüş üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki travmanın kişide neden olduğu değişikliklerin TSSB'ye neden olması ikinci görüş ise travmatik olaydan bağımsız şekilde kişide var olan travma yaşama yatkınlığının TSSB yaşama konusunda önemli bir belirleyici olduğu yönündedir. Yine de bakıldığında stres kaynağı ana belirleyici olmasına rağmen herkes aynı stres kaynağından aynı düzeyde etkilenmemektedir. Genel görüş ise stres kaynağının TSSB oluşumunda öznel bir anlamının olduğu yönündedir (Breslau, *vd.*, 1997).

Stres kaynağının varlığı tek başına kişide TSSB oluşumu için gerekli ise de yeterli değildir. TSSB'nin varlığı söz konusu strese ilişkin kişinin olaya yüklediği anlam ve yaşantılarında deneyimlemesiyle orantılıdır. Çeşitli toplumsal, kültürel, fiziksel, ailesel, psikolojik ve sosyal değişkenler TSSB'nin patogenezinde yer almaktadır (Cervatoğlu-Geyran, 2000; Foa, *vd.*, 1997).

Bu araştırmanın amacı Van depremini yaşayan 12. sınıf öğrencilerinin Travma Sonrası Stres Bozukluğu düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılaşımını incelemektir. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır;

1. Araştırmaya katılan öğrencilerin travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) düzeyi nedir?
2. Kız ve erkek öğrencilerin travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
3. Öğrencilerin depremi hissetme durumları ile travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) arasında bir fark var mıdır?
4. Öğrencilerin depremde yakınlarını kaybetme durumları ile travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) arasında bir fark var mıdır?
5. Öğrencilerin enkaz altında kalma durumları ile travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) arasında bir fark var mıdır?

III. Yöntem

A. Araştırma Deseni

Yapılan bu araştırma, genel tarama modellerinden betimsel tarama ve ilişkisel tarama desenleriyle ile yürütülmüştür. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. İlişkisel tarama modelleri ise iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirleyen desenlerdir (Karasar, 2012).

B. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 Eğitim Öğretim yılında Van'ın Erciş ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Liselerin 12.sınıflarında okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini bu evren içerisinden seçkisiz (random) yöntemle seçilmiş 6 lisede öğrenim görmekte olan 320, 12.sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamına alınan, Van depremini yaşayan öğrencilerin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Alınan Van Depremini Yaşayan Öğrencilerin Tanıtıcı Özellikleri ile İlgili Bulgular (N=320)

		f	%	
Deprem sırasında Van ilinde bulunma	Evet	320	100.0	
	Hayır	-	-	
Okulu	Erciş Özel Atak Çaba Lisesi	39	12.2	
	Erciş Fen Lisesi	45	14.1	
	Erciş Mehmet Murat İşler Mesleki Ve Teknik Anadolu	60	18.8	
	Erciş Ercişli Emrah Anadolu Lisesi	62	19.4	
	Erciş Sevim Kürüm Anadolu Lisesi	58	18.1	
	Erciş Karakoyunlu Anadolu Lisesi	56	17.5	
	Cinsiyet	Kadın	129	40.3
		Erkek	191	59.7
Yaş	15 yaş	3	.9	
	16 yaş	128	40.0	
	17 yaş ve üstü	189	59.1	

C. Veri Toplama Araçları

Katılımcı Bilgi Formu; araştırmada kullanılacak değişkenlerin ve demografik bilgilerin tespit edilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Bu form toplamda 11 kapalı uçlu sorudan oluşmaktadır.

Travma Sonrası Stres Belirti Ölçeği; Fao, Kozak, Salkovskis, Coles ve Amir (1998) tarafından DSM 4 kriterleri esas alınarak TSSB tanısı koymak amacıyla geliştirilmiş bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçek kendi içerisinde 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; yeniden yaşama, kaçınma ve aşırı uyarılmadır. Ölçekten alınan en hafif değer 1 ile 10 arasında, orta değer 11 ile 20 arasında, orta ve ağır değer ise 21 ile 35 arasındadır. 36 ve üzeri değerler ise ağır düzeyde TSSB yaşandığını göstermektedir. Ölçek Türkçe'ye Dürü (2006) tarafından uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasında Cronbach Alfa katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Bu çalışmanın örnekleme için ise Cronbach Alfa katsayısı .86 bulunmuştur.

D. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde çeşitli istatistiksel analizler kullanılmış olup bu analizler SPSS 22.00 istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle verileri eksik doldurduğu tespit edilen 12 kişi örnekleme dışı bırakılmıştır. Daha sonra verilerin normal dağılıma uygunluğunu anlamak amacıyla yapılan analizler sonucu Skewness ve Kurtosis değerleri 0.896 ile .998 aralığında bulunmuştur. Ayrıca incelenen histogram, Q-Q ve Detrendet grafiklerinin de normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür. Bu bulgular verilerin normal dağılıma uyduğunu gösterdiğinden verilerin analizinde n sayısı 30'u aşan gruplarda parametrik analizler uygulanmıştır. Araştırma kapsamında; Van Depremi Yaşayan Öğrencilerin Travmatik Stres Belirti Düzeylerine İlişkin Frekans analizi yapılmıştır. Öğrencilerinin cinsiyetlerine göre travmatik stres belirti ölçeği puanları açısından farkları belirlemek için t testi yapılmıştır. Öğrencilerin depremi hissetme durumuna göre travmatik stres belirti ölçeği puanları açısından farkları incelemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Depremde öğrencilerin yakınlarından kayıpların olma durumuna göre travmatik stres belirti ölçeği puanları açısından farkları belirlemek için t testi yapılmış ve son olarak öğrencilerin enkaz altında kalma durumları ile travmatik stres belirti ölçeği puanları açısından farkları incelemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır.

Tablo 2. Skewness ve Kurtosis analizleri

	Skewness	Kurtosis
Travmatik Stres Belirti Ölçeği	,896	,998

IV. Bulgular

Van depremini yaşayan öğrencilerin, "Travmatik Stres Belirti Ölçeği" puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Van Depremi Yaşayan Öğrencilerin "Travmatik Stres Belirti Ölçeği" Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	N	Minimum	Maximum	\bar{x}	S.s.
Travmatik Stres Belirti Ölçeği	308	1	51	13.85	8.58

Tablo 3 incelendiğinde Travmatik Stres Belirti Ölçeği puan ortalamasının 13.85 ± 8.58 , olduğu görülmektedir.

Van depresini yaşayan öğrencilerin, Travmatik Stres Belirti düzeylerine ilişkin frekans ve % değerleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Van Depresini Yaşayan Öğrencilerin Travmatik Stres Belirti Düzeylerine İlişkin Frekans ve % Değerleri

	f	%
Hafif	136	42.6
Orta	117	36.7
Orta-Ağır	62	19.4
Ağır	4	1.3

Tablo 4 incelendiğinde Van depresini yaşayan öğrencilerin % 42.6’sının Travmatik Stres Belirti düzeyinin hafif, % 36.7’sinin Travmatik Stres Belirti düzeyinin orta, % 19.4’ünün Travmatik Stres Belirti düzeyinin orta-ağır ve % 1.3’ünün Travmatik Stres Belirti düzeyinin ağır olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan, Van depresini yaşayan öğrencilerin cinsiyetlerine göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından farklar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Van Depresini Yaşayan Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği Puanları Açısından Farklar

	Cinsiyet	N	\bar{x}	S.s	t	P
Travmatik Stres Belirti Ölçeği	Kız	125	15.63	8.174	3.052	.002
	Erkek	183	12.63	8.658		

Tablo 5 incelendiğinde Van depresini yaşayan kız ve erkek öğrencilerin Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları arasındaki farklara ait t değerleri istatistiksel olarak $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular Van depresini yaşayan kız ve erkek öğrencilerin Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından aralarında fark olduğunu göstermektedir. Tablonun incelenmesine devam edildiğinde kız öğrencilerine Travmatik Stres Belirti Ölçeği puan ortalamalarının erkek öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan, Van depresini yaşayan öğrencilerin depresi hissetme durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından farklar Tablo 6’de verilmiştir.

Tablo 6. Van Depremine Yaşayan Öğrencilerin Depremi Hissetme Durumuna Göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği Puanları Açısından Farklar

		N	\bar{x}	S.s	U	P
Travmatik Stres Belirti Ölçeği	Evet	300	14.00	8.617	706.500	.047
	Hayır	8	8.13	4.224		

Tablo 6 incelendiğinde Van depremini yaşayan öğrencilerin depremi hissetme durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları arasındaki farklara ait U değeri istatistiksel olarak $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular Van depremini yaşayan öğrencilerin depremi hissetme durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından aralarında fark olduğunu göstermektedir. Tablonun incelenmesine devam edildiğinde depremi hisseden öğrencilerin hissetmeyen öğrencilere göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puan ortalamaları daha yüksektir. Sonuç olarak depremi hisseden öğrencilerin travmatik stres belirtilerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamına alınan, Van depreminde yakınlarından kayıpların olma durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından farklar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Van Depreminde Yakınlarından Kayıpların Olma Durumuna Göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği Puanları Açısından Farklar

		N	\bar{x}	S.s	t	P
Travmatik Stres Belirti Ölçeği	Evet	145	14.95	9.044	2.137	.033
	Hayır	163	12.87	8.045		

Tablo 7 incelendiğinde Van depreminde yakınlarından kayıpların olma durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları arasındaki farklara ait t değeri istatistiksel olarak $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular Van depreminde yakınlarından kayıpların olma durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından aralarında fark olduğunu göstermektedir. Tablonun incelenmesine devam edildiğinde depreme kaybettiği yakınları olan öğrencilerin olmayan öğrencilere göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puan ortalamaları daha yüksektir. Sonuç olarak depreme yakınlarını kaybeden öğrencilerin travmatik stres belirtilerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamına alınan, Van depreminde enkaz altında kalma durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından farklar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Van Depreminde Enkaz Altında Kalma Durumuna Göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği Puanları Açısından Farklar

		N	\bar{x}	S.s	U	p
Travmatik Stres Belirti	Evet	11	21.73	11.731	864.500	.008
Ölçeği	Hayır	297	13.56	8.324		

Tablo 8 incelendiğinde Van depreminde enkaz altında kalma durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları arasındaki farklara ait U değerleri istatistiksel olarak $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular Van depreminde yakınlarından kayıpların olma durumuna göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puanları açısından aralarında fark olduğunu göstermektedir. Tablonun incelenmesine devam edildiğinde Van depreminde enkaz altında kalan öğrencilerin enkaz altında kalmayan öğrencilere göre Travmatik Stres Belirti Ölçeği puan ortalamaları daha yüksektir. Sonuç olarak depremde enkaz altında kalan öğrencilerin travmatik stres belirtilerinin yüksek olduğu söylenebilir.

V.Sonuç ve Tartışma

Araştırmada Van depremini yaşamış 12.sınıf öğrencilerinin travma sonrası stres bozukluğu düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda Van'ın Erciş ilçesinde 2011 Van depremini yaşamış 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında 12.sınıfta okuyan öğrenciler bu çalışmaya katılmışlardır. Depremi üzerinden önemli sayılabilecek (8 yıl) bir sürenin geçmesine rağmen depremin psikolojik etkilerinin hala toplumu etkilediği düşünülmektedir. Deprem gibi büyük felaketlerin psikolojik etkileri uzun yıllar görülebilmektedir (Güven, 2010). Bedirli (2014) Marmara ve Düzce depremlerini yaşayan yetişkinlerde depremin üzerinden 14 yıl geçse bile önemli sayıda kişinin hala kronik psikolojik sorunlar yaşadığını ve bu anlamda bu tarz yıkıcı felaketlerin etkilerinin ortadan kaldırılması için yapılan çalışmaların uzun süreçlere yayılarak devam ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başka bir çalışmada, çocuklarda ciddi düzeyde travma yaşantısından 3 yıl sonra bile çocukların büyük bir kısmında TSSB tanısı konulduğu gözlenmiştir (Kinzie vd.1989, Akt., Bulut,2010).

Van depremini yaşayan 12.sınıf öğrencilerinin Travma Sonrası Stres Bozukluğu düzeylerinin incelendiği bu çalışmada öğrencilerin depremden sonra yaşamış oldukları TSSB belirtileri araştırılmış olup öğrencilerin genelinin "orta" ve "orta-ağır" TSSB belirtileri gösterdiği belirlenmiştir. Ölçek sonuçları yorumlandığında öğrencilerin en az kısmının ağır TSSB, yarısından fazla bir kısmının orta ve orta-ağır TSSB, yarısından az bir kısmının ise hafif düzeyde TSSB belirtileri gösterdiği belirlenmiştir. Alan yazına bakıldığında bu konuda yapılmış olan çalışmalardan alınan sonuçlara benzer sonuçlar elde edilmiştir. Travma sonrası stres belirti ölçeğinden elde edilen puanlar incelendiğinde puanların genel olarak yüksek olduğu düşünülmektedir. Travma sonrası stres belirtilerinin depremin üzerinden 8 yıl geçmesine rağmen yüksek çıkmasının TSSB yaşayan bireylerin herhangi bir psikolojik yardım almamaları ayrıca bölgenin ekonomik koşulları, imkansızlıklar, depremin yıkım kalıntılarının bir an önce ortadan

kaldırılmayı ve terör tehdidi nedeniyle travma oluşturmaya yatkın bir bölge olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sönmez vd. (2017) tarafından “Van Depremi Sonrası Üniversite Öğrencilerinde Travma Sonrası Stres Bozukluğu Prevelansı” konulu araştırmaya ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde kullanılan ölçekten alınan puanların bu araştırmadan alınan TSSB puanlarıyla benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Kardeş (2013) tarafından Van merkezde okuyan üniversite öğrencilerine yapmış olduğu araştırmada travma sonrası stres ile travma sonrası büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Yine Sakarya ve Güneş (2013) tarafından yapılan araştırmada Van depremi sonrasında TSSB belirtilerinin düzeyi incelenmiş olup bu araştırma bulgularına göre depremzedelerin orta düzeyde TSSB belirtilerine sahip olduklarını belirtmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre Van depremini yaşayan kız ve erkek öğrencilerin TSSB yaşama açısından aralarında fark olduğu ve kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha yüksek düzeyde TSSB yaşadığı tespit edilmiştir. Bu farklılaşmanın erkeklerin kızlara oranla zorlu yaşam mücadelesine daha alışkın olduklarından ve yaşadıkları toplumun erkek ile kızlara ilişkin belirlediği rollerin farklı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca yaşadıkları toplumda erkeklerin yaşam tarzları itibarıyla sosyal destek kaynaklarına ulaşmada kızlara göre daha avantajlı olduklarından travmanın etkilerinden daha kolay kurtulabildikleri düşünülmektedir. Yine de bu konuda genel kanıdan çok kişisel özelliklerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Alan yazına bakıldığında zaman bu konuda birçok çalışmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Amerikan Ulusal Eş tanı Araştırmasına göre kadınların yaşam boyu TSSB geliştirme olasılığı erkeklerin iki katıdır. Erkeklerde en sık TSSB nedeni savaşta çatışma deneyimi, kadınlarda cinsel saldırı, cinsel taciz veya çocukluk çağı fiziksel kötüye kullanımıdır. Aile içi şiddete maruz kalan kadınların daha çok anksiyete belirtileri, erkeklerin ise madde kullanım bozukluğu geliştirdikleri belirtilmiştir (Fullerton, vd., 2001; Davidson, vd., 2001). Yine yapılan çalışmalarda, terörist saldırısı travması sonrasında kadınlarda erkeklere göre daha yüksek oranda TSSB geliştiği saptanmıştır (Frank, vd., 2004; Verger, vd., 2004; Solomon vd. 2005; Akt., Eşsizoglu vd., 2009). Avustralya’da Erişkin Ruh Sağlığı Ulusal Araştırmasında, kadınlar erkeklerden daha sık anksiyete bozukluğu oranı sergilemişlerdir. Genel olarak anksiyetenin kadınlarda yaşamlarının her döneminde, erkeklerde ise erişkin yaşlarda daha sık görüldüğü, 50 yaşından sonra da azaldığı bildirilmiştir (Bal, vd., 2013). Anksiyeteye ilişkili alanyazın, kadınlarda sosyal fobi dışındaki anksiyete bozukluklarının yaygınlığının erkeklerden fazla görüldüğünü belirtmektedir (Kendler, vd., 1992; Yonkers, vd., 1998). Alanyazından elde edilen bu sonuçların Van depremi ile ilgili yaptığımız bu çalışmadan aldığımız sonuçlara benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Araştırma bulgularını incelendiğinde depremi yaşayan öğrencilerin depremi hissetme durumlarına, depremde yakınlarını kaybetme durumlarına ve enkaz altında kalıp kalmama durumlarına göre TSSB düzeylerinin değiştiği görülmektedir. Depremi hissettiğini beyan eden grubun TSSB düzeyi depremi hissetmeyenlere oranla daha yüksek çıkmıştır. Yine aynı şekilde depremde yakınlarını kaybeden öğrencilerin

yakınlarını kaybetmeyenlere göre daha yüksek düzeyde TSSB yaşadıkları ve son olarak depremde enkaz altında kalanların kalmayanlara göre daha yüksek düzeyde TSSB yaşadıkları bildirilmiştir. Travmatik yaşantı ne kadar şiddetli ve büyükse, ne kadar korkutucu ve acı verici olursa travmaya bağlı ortaya çıkan psikolojik etkilenme düzeyi o kadar fazla olur. Bu sonuç beklenen bir sonuçtur ve alan yazında birçok çalışmadan bu sonucu destekleyen veriler elde edilmiştir. Kardaş (2013) tarafından yapılan araştırmada (Van depremi örneği) benzer sonuçlar bulunmuştur. Depremi hissetme durumlarına göre depremedelerin TSSB düzeylerinin farklılaştığını belirtmiştir (Özgentürk-Ayaksız, 2004; Bulut, 2010). Sönmez, vd. (2017) tarafından yapılan bir çalışmada fiziksel olarak depremden zarar görenlerde, yakın kaybı yaşayanlarda, deprem esnasında buldukları yerlerde hasar meydana gelenlerde TSSB düzeyi anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yapılan başka bir araştırmalarda yakın kaybının TSSB yaşama konusunda artırıcı ve önemli bir etkisinin olduğu belirtilmiştir (Khan, 2006; Zhang vd., 2012; Önsüz, vd., 2009).

Depremler, fiziksel yaralanmaya, yakınların ölümüne ve ciddi maddi kayıplara sebep olan, aniden ortaya çıkan ve herkesi olumsuz bir şekilde etkileyen doğa olayları olduğu için depremi yaşayan herkeste TSSB yaşanması aslında normaldir. Çünkü her birey yaşanan doğal afetler sonrası duygusal tepkiler verir ve bu tepkilerin çoğu böyle durumlarda verilmesi gereken normal tepkilerdir. Önemli olan deprem sonrası TSSB yaşayan bireylere gerekli olan psikolojik ve sosyal desteğin verilmesidir.

VI.Öneriler

1. Van depreminin psikolojik etkilerine ilişkin yapılmış olan bu araştırmada depremin üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen orta düzeyde TSSB bulgularına ulaşılmıştır. Bu nedenle depremin psikolojik etkilerinin azaltılması yönünde yapılacak çalışmalarda TSSB konusuna ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2. Yine araştırma bulgularından ulaşılan sonuçlardan biri de depremi hisseden, depremde yakınlarını kaybeden ve depremde enkaz altında kalan öğrencilerin TSSB yaşama düzeylerinin yüksek olduğudur. Bu anlamda yapılacak çalışmalarda bu durumda olan öğrencilerin ayrı olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Depremi doğrudan yaşayan bu öğrencilerin izlenmesi ve gerek psikolojik, gerekse sosyal desteklerin uzun yıllar devam etmesi de önerilmektedir.

3. Deprem gibi afetlerden sonra uygulanacak psikolojik destek hizmetlerinin daha önceden ve uzun vadeli planlanmasının, afetler sonrası ortaya çıkabilecek sorunları önlemede etkili olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Açıkgöz- Karaoğlu, B. (2016). Travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon arasındaki ilişkide ontolojik iyi - oluşun aracılık etkisi: bir yapısal eşitlik modellemesi çalışması. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2011). *Van depremi (23 Ekim 2011) raporu*.
<https://www.afad.gov.tr/tr/2385/Van-Depremi-Hakkında> adresinden temin edilmiştir.
- Aker, A.T. (2012). Temel sağlık hizmetlerinde ruhsal travmaya yaklaşım, *Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Psikiyatrisi Çalışma Birimi Yayını*,
<http://koutab.kocaeli.edu.tr/dosyalar/TREP.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Bal, A., & Jensen, B. (2007). Post-traumatic stress disorder symptom clusters in Turkish child and adolescent trauma survivors. *European child & adolescent psychiatry*, 16(7), 449-457.
- Bal, U., Çakmak, S., & Uğuz, Ş. (2013). Anksiyete bozukluklarında cinsiyete göre semptom farklılıkları. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(4), 441-459.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/arsiv/article/view/5000072545/5000066792>
- Bedirli, B. (2014). Deprem Travmasının Kronik Psikolojik Etkileri: Düzce Depremi'nden 14 Yıl Sonra Travma Sonrası Stres Ve Depresyon Belirtilerinin Yaygınlığı ve İlişkili Risk Faktörleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden Edinilmiştir. (Tez No. 358812)
- Breslau, N., Davis, G. C., Andreski, P., Peterson, E. L., & Schultz, L. R. (1997). Sex differences in posttraumatic stress disorder. *Archives of general psychiatry*, 54(11), 1044-1048. doi:10.1001/archpsyc.1991.01810270028003
- Bulut, S. (2010). "Depremi Direk Olarak Yaşayan Ve Okulları Yıkılan Çocuklarda Görülen Travma Sonrası Stres Tepkilerinin ve Alt Boyutlarının Üç Yıllık Boylamsal İncelenmesi". *Türk Psikoloji Dergisi*, 25 (66), 87-98
- Cervatoğlu-Geyran, P. (2000). "Psikolojik Travma ve Sonuçları: Tarihsel Arka Plan Ve Güncel Kavramlar Üzerine Gözden Geçirme". *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi*, 8 (1), 9-12.
- Davidson, J. R., Rothbaum, B. O., Van Der Kolk, B. A., Sikes, C. R., & Farfel, G. M. (2001). Multicenter, Double-Blind Comparison of Sertraline and Placebo in the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder". *Archives of General Psychiatry*, 58(5), 485-492. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11343529> adresinden edinilmiştir.
- Dürü, Ç. (2006). Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erden G., Gürdil G. (2009)., Savaş yaşantılarının ardından çocuk ve ergenlerde gözlenen travma tepkileri ve psiko-sosyal yardım önerileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12 (24), 1-13 <http://www.turkpsikolojidergisi.com/pdf/tpy/24/01-13.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Eşsizoglu, A., Yaşan, A., Bülbül, İ., Önal, S., Yıldırım, E. A., & Aker, T. (2009). Bir terörist saldırı sonrasında travma sonrası stres bozukluğu gelişimini etkileyen risk

faktörleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 118-126.
www.turkpsikiyatri.com/pdf/c20s2/118-126.pdf

Foa, E. B., Cashman, L., Jaycox, L., & Perry, K. (1997). The validation of a self-report measure of posttraumatic stress disorder: the Posttraumatic Diagnostic Scale. *Psychological assessment*, 9(4), 450. doi.apa.org/journals/pas/9/4/445.pdf adresinden edinilmiştir.

Foa, E. B., Kozak, M. J., Salkovskis, P. M., Coles, M. E., & Amir, N. (1998). The validation of a new obsessive-compulsive disorder scale: The Obsessive-Compulsive Inventory. *Journal of Psychological Assessment*, 10(3), 206-214. <https://psycnet.apa.org/record/1998-10845-002> adresinden edinilmiştir.

Fullerton, C. S., Ursano, R. J., Epstein, R. S., Crowley, B., Vance, K., Kao, T. C., & Baum, A. (2001). Gender differences in posttraumatic stress disorder after motor vehicle accidents. *American Journal of Psychiatry*, 158(9), 1486-1491. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11532736> adresinden edinilmiştir.

Giaconia, R. M., Reinherz, H. Z., Silverman, A. B., Pakiz, B., Frost, A. K., & Cohen, E. (1995). Traumas and posttraumatic stress disorder in a community population of older adolescents. *Journal of The American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(10), 1369-1380.

Güven, K. (2010). Marmara Depremine Yaşayan Yetişkinlerin Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerine Göre Travma Sonrası Gelişim ve Depresyon Arasındaki İlişkinin Araştırılması (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 250401).

Karaoğlu, B. A. *Travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon arasındaki ilişkide ontolojik iyi-oluşun aracılık etkisi: bir yapısal eşitlik modellemesi çalışması*. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Arel Üniversitesi. <http://earsiv.arel.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12294/155#sthash.ZZfUCASo.dpb> adresinden edinilmiştir.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi [Scientific research method]*. (1.Baskı) Ankara: Nobel Yayınları.

Kardaş, F., (2013). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kardaş, F., & Tanhan, F. (2018). "Van Depremine Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. 15(1):1-36,

<http://efdergi.yyu.edu.tr> <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2018.60>

- Kendler K, Neale M, Kessler R, Heath A, Eaves L. (1992). The genetic epidemiology of phobias in women. The interrelationship of agoraphobia, social phobia, situational phobia and simple phobia. *Archives of General Psychiatry*, 49, 273-81. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1558461> adresinden edinilmiştir.
- Khan, M. M. (2006). Earthquake 2005: Challenges for Pakistani psychiatry. *Journal of International Psychiatry*, 3(3), 21-23. https://www.researchgate.net/publication/322377266_The_psychological_and_psychosocial_impact_of_the_Pakistan_Kashmir_earthquake_after_8_months_a_preliminary_evaluation_by_PACTT adresinden edinilmiştir.
- Önsöz, M.F., Topuzoğlu, A., İkişik, H.,&Karavuş, M.(2009). Marmara Depreminden Altı Yıl Sonra Sapanca'da Travma Sonrası Stres Ve Anksiyete Bozukluklarının Değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dizi*. Yeni Symposium, 47(4):164-1777
- Özen, Y. (2018) Psikolojik travmalardan korunma ve tedavi. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(14), 216-230. http://www.kesitakademi.com/Makaleler/907390501_1443%20Yener%20%20C3%96ZEN.pdf adresinden edinilmiştir.
- Özgentürk-Ayaksız, D., (2004). Gölçük Depremi Sonrasında Çocuk ve Ergenlerde Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Sürekli Kaygı Ve Depresyon Düzeylerini Yordayan Değişkenler (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 146828).
- Öztan N., Aydın G., Yananer Eroğlu Ç.,& Stuvland R. (2001). *Travma sonrası normal tepkiler*, (2.Baskı). Meb/Unicef Psikososyal Okul Projesi Psikoeğitim El Kitabı, Ankara
- Qi, W., Gevonden, M., & Shalev, A. (2016). Prevention of post-traumatic stress disorder after trauma: Current evidence and future directions. *Current Psychiatry Reports*, 18(2), 20. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26800995> adresinden edinilmiştir.
- Sabuncuoğlu, O., Çevikaslan, A., & Berkem, M. (2003). "Marmara Depreminden Etkilenen İki Ayrı Bölgede Ergenlerde Depresyon, Kaygı ve Davranış". *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 6, 189-197
- Sakarya D., & Güneş, C. (2013). "Van Depremi Sonrasında Travma Sonrası Stres Bozukluğu Belirtilerinin Psikolojik Dayanıklı İle İlişkisi", *Kriz Dergisi*, 21 (1-2-3), 25-32.
- Sarman, A., (2012). Elazığ İli Karakoçan İlçesinde Yaşanan Yıkıcı Deprem Sonrasında, Depremi Yaşayan İlköğretim Çağı Çocuklarda Kaygı Düzeyi, Depresyon Belirtileri ve Etkileyen Faktörler (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 308030).
- Sönmez, M. O., Nazik, F., & Pehlivan, E. (2017). "Van Depremi Sonrası Üniversite Öğrencilerinde Travma Sonrası Stres Bozukluğu Prevelansı". *Uluslararası Hakemli*

Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi, 9(1), 6-11. doi: 10.17360/UHPPD.2017.2.2

Williamson, V., Creswell, C., Fearon, P., Hiller, R. M., Walker, J., & Halligan, S. L. (2017). The role of parenting behaviors in childhood post-traumatic stress disorder: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 53, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.01.005> adresinden edinilmiştir.

Yıldırım, G., Tosun, A. (2012). Travma sonrası stres bozukluğunda bilişsel süreçler. *International Journal of Human Sciences*, (9)2, 1429-1442. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/download/1847/998> adresinden edinilmiştir.

Yonkers, K.A., Zlotnik, C., Allsworth, J., Warshaw, M., Shea, T., Keller, M.B. (1998). Is the course of panic disorder the same in women and men? *American Journal of Psychiatry*, 155, 596-602. doi: 10.1176/ajp.155.5.596

Zhang, Z., Shi, Z., Wang, L., & Liu, M. (2012). Post-traumatic stress disorder, anxiety and depression among the elderly: A survey of the hard-hit areas a year after the Wenchuan earthquake. *Journal of Stress and Health*, 28(1), 61-68. <https://doi.org/10.1002/smi.1403> adresinden edinilmiştir.